

HISTORIA ECCLESIAE

Hermán M. János*

Zwolle

Sass Kálmán írói munkássága

The Writings of Kálmán Sass. Abstract

The writings of Kálmán Sass (1904–1958) have never been systematically collected or studied. The Securitate (Romanian Secret Police) confiscated all of the writings of Kálmán Sass. For 30 years it was not even allowed to quote him, because the Romanian State censure connected his works to the 1956 anti-Communist Revolution in Hungary. After his execution all properties of Sass were confiscated by the Romanian State. His family was deported and confined to house arrest (“domiciliu obligatoriu”) in Olaru. They were banished from the Romanian Partium far away to the Bărăgan. Kálmán Sass completed his theological studies at the universities of Kolozsvár (Cluj, Romania) and Basel (Switzerland). He left behind important writings on church history, Old Testament, pedagogy and catechetics, confessions, as well as studies on political theology. The fate of Kálmán Sass and his writings illustrates well the typical history of (reverend) martyrs in Romania during the atheistic regime until 1989.

Keywords: Kálmán Sass, Revolution of 1956 in Partium (Romania), the Reformed Church of Telegd (Tileagd), the Reformed Church of Érmihályfalva (Valea lui Mihai).

Sass Kálmán (Gálospetri, 1904 – Szamosújvár, 1958) írásbeli hagyatékának¹ pontos és részletes feldolgozása még várat magára, de eljött az ideje annak, hogy elkezdjük ennek számbavételét, és a hiány pótlása érdekében legálább tájékoztatásképpen soroljuk ezeket.

Miután kivégezték,² egyházi és tudományos munkásságának nyomait teljesen száműzték a közéletből, a könyvtárakból pedig írásait haladék nélkül eltávolították,

---

* Dr. Hermán M. János református lelképásztor (Kolozsvár, 1948. szept. 7.) a Kolozsvári Protestáns Teológián szerzett lelkészi oklevelet (1966–1970), doktorjelöltként végzett tanulmányokat a Kolozsvári Protestáns Teológián (1970–1971), Bukarestben (1971–1973) és 1980–1981-ben, három szemesztert az amszterdami Vrije Universiteit ösztöndíjasaként. Doktori címet a Károli Gáspár Református Teológián szerzett egyháztörténetből (1992). Kutatási területei a következők: erdélyi diákperegrináció a hollandiai egyetemeken (17–18. század); a moldvai reformáció; Bethlen Miklós teológiai gondolkodása; Johannes Honterus; a Váradi Biblia története; Kuyper Ábrahám és a neokálvinizmus hatása Magyarországon.

¹ Első bibliográfiai számbavételét ld.: Fehér Dezső (szerk.): *Bihar-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete és örögdíákjainak emlékkönyve*. Szervezte Hónig Sándor. Oradea [Nagyvárad], 1933–1937. Sonnenfeld Adolf Részvénytársaság, Oradea.

² Életrajzi adatainak vonatkozásában ld. Hermán M. János: *Sass Kálmán és a peregrinusainkat patronáló Welti család kapcsolata* című tanulmányát a 2014/2. számunkban a 532–569. oldalakon.

amelyeknek – ismerve a hajdani kommunista diktatúra észjárását – már a címük is jelzi a szigorúan tiltottá vált témákat.

Sass Kálmán írásai

Íme, Sass Kálmán eddig összegyűjtött és kronologikus sorrendbe állított írásainak sora, azzal a reménységgel, hogy ez alapja lehet a további kutatásnak és kiegészítéseknek.

A valdensek. In: *Kálvinista Világ* 1930, 55–56.

A svájci KIE munka. In: *Reformátusok Lapja*³ V. évf., 1931. júl. 10., 20. szám, 324–328.⁴

Az ifjúsági munka nevelői munka. In: *Reformátusok Lapja* VII. évf., 1933. ápr. 10., 11. szám, 121–126.

Belmisszió és egyesületek. In: *Reformátusok Lapja* VII. évf., 1933. aug. 10., 23. szám, 275–278.

Kálvin országa. [Svájc] In: *Kiáltó Szó* 1934, 125–126.

Földes Károly – Gergely Ferenc – Horváth Jenő – Kovács Pál – Sass Kálmán – Szigethy Béla: *Szórványainkról*. Kiáltó Szó könyvei 3. Kiáltó Szó kiadása, București 1935, 148 old.⁵

Tileagd (Mezőtelegd) története különös tekintettel egyházaira. Függelékben: *Adatok a körösvölgyi ref. egyházak történetéhez*. Nyomatott a Kálvin könyvnyomdában, Oradea 1935, 155 old.⁶

A jövő református vezető gárda megszervezése. In: *Reformátusok Lapja*, X. évf., 1935. ápr. 10., 11. szám, 133–135.

Református káté (iskolai- és magánhasználatra). Nyomatott a Kálvin könyvnyomdában, Oradea 1935.⁷

² Életrajzi adatainak vonatkozásában ld. Hermán M. János: *Sass Kálmán és a peregrinusainkat patronáló Welti család kapcsolata* című tanulmányát a 2014/2. számunkban a 532–569. oldalakon.

³ Ez a kiadvány itt és a továbbiakban is a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Hivatalos Közlönye (Nagyvárad).

⁴ Köszönöm Szomor Attila lelképíztornak, hogy áttekintette a *Reformátusok Lapja* és a *Református Híradó* egyes évfolyamait, dr. Pálfi Józsefnek pedig az anyaghoz való hozzáférést.

⁵ [Mellékelve]: Gergely Ferenc: *A nagysajói református egyházmegye szórványkezelése 1934-ben*.

⁶ Recenzióját ld. Bíró Sándor: Sass Kálmán, *Tileagd története*. 1935. In: *Kiáltó Szó* 1935, 131. Második kiadás Varga Árpád gondozásában és kiegészítéseivel jelent meg: Sass Kálmán – Kupán Árpád – Varga Árpád: *Mezőtelegd története*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad 1996, 199 old. Az *Előszó* Varga Árpád munkája (5–8. old.). A Sass Kálmán-féle anyaghoz Kupán Árpád és Varga Árpád csatolt kiegészítést ezzel a címmel: *Kiegészítések Sass Kálmán Mezőtelegd története* című könyvéhez (121–198. old.)

⁷ Második kiadása 1946-ban jelent meg a nagyváradai Zöldfa utcai nyomdában. Ebből kimaradt a 4., a 12. és 13. kérdés–felelet, ami érthető is a megváltozott politikai viszonyok közepette. Harmadik kiadása 2013-ban jelent meg Nagyváradon. Dr. Juhász Tamás gondozta szövegét, jegyzetekkel látta el ezt, és bevezető tanulmányt írt hozzá. Szerkesztette Kulcsár Árpád. A kötet megjelenését az Érmelléki Református Egyházmegye és a hollandiai Juhász István Alapítvány támogatta. Ebből az Europrint nyomda készített 2500 példányt. Negyedszer szintén

Tanterv az elemi iskolák számára. 1935.⁸

Hozzászólások a „Nyílt levélhez”. In: *Kiáltó Szó*,⁹ 1935, 94–95.

Önmagunk számbavétele. In: *Reformátusok Lapja* X. évf., 1935. okt. 10., 29. szám, 349–350.

Egyesületi munkánk továbbépítése. In: *Reformátusok Lapja* XI. évf., 1936. febr. 20., 6. szám, 61–63.

Felhívás kerületünk szénior tagjaihoz. In: *Reformátusok Lapja* X. évf., 1936. márc. 1., 7. szám, 79–80.

Református nagyizlés. In: *Reformátusok Lapja* X. évf., 1936. márc. 10., 8. szám, 87–89.

Iskoláink története. „Ehvész a nép, mely tudomány nélkül való.” Hóseás 4:6. Tip. Beck, Valea lui Mihai [Érmihályfalva] 1938, 30 old.¹⁰

[...]. In: Csernák Béla (szerk.): *Református árvaházi képes naptár 1938.* [12. évf.] Kiadja a Piatra Craiului Református Egyházkerület Iratterjesztése Kálvin, Oradea [Nagyvárad] 1937.¹¹

Lelkipásztori munka az egyházellenes munkásság között. In: *Kiáltó Szó* 1939, 60–61.¹²

Mikor igehirdetés a prédikáció? In: *Reformátusok Lapja* XIII. évf., 1939. febr. 10. 5. szám, 52–54.

2013-ban jelent meg 1000 példányban (Steffi Tipográfia, Érmihályfalva). Ez az Érmihályfalvi Református Egyházköztség hasonmás kiadása, amelyet Balázsné Kiss Csilla és Balázs János Dénes szerkesztett. Előszót és utószót Balázsné Kiss Csilla írt hozzá.

⁸ Példányát nem láttuk, de egészen valószínűnek tartjuk a megjelenését. Weltiné füzetében olvasható bejegyzés: „1935. Im August schickte er s. Werk: „Tileagd története“. 147 gr. Seite. Reformierter Katechismus. Lehrplan für Elementarschule.”

⁹ Kovács István írásáról van szó: *Nyílt levél a cluji ref. teológiát végzett lelkészekhez és tanárokhoz.* In: *Kiáltó Szó* 1935, 76–77. A vita a teológia anyagi nehézségei kapcsán alakul ki, amelyhez Sass Kálmán, Nagy Ferenc és egy, magát A. L. névrövidítéssel megjelölő személy szól hozzá. Ld. Kozma Zsolt: *A Kálvinista Világ és a Kiáltó Szó repertórium.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 11. A Kolozsvári Református Teológiai Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata. Szerk. Buzogány Dezső. Kolozsvár 2003, 24.

¹⁰ Ezt a művet Sass Kálmán egyik fontos értekezésének tartják. Az Érmelléki Református Egyházmege honlapján 2013. okt. 29-i keltezéssel az áll, hogy 1942-ben jelent volna meg, amely elméletileg egy lehetséges második kiadás, amennyiben valaki látta a példányát. Ld. <http://ermellek.blogspot.nl/2013/10/sass-kalman-az-ermellek-messiasa.html>.

¹¹ Példányát nem sikerült megtalálni. Kovács Rozália-Gyöngyi helytörténész csupán így hivatkozik rá: Sass Kálmán: *Református Árvaházi Képes Naptár 1938.* Ld. *Érmihályfalvi helytörténet. Ismerje meg Érmihályfalvát és környékét Kovács Rozália-Gyöngyi helytörténész bemutatásában.* <http://helytortenet.hupont.hu/28/reformatus-templom#ixzz2pMP66huO>.

¹² Tófalvi Zoltán szerint ez az írás vihart támasztott, amelyet „[...]” egyféléképpen értelmezett a püspökség, államellenesnek minősített a Sziguranca, az 1957. évi letartóztatása után pedig a szövegkörnyezetéből és az adott körülményekből kiragadva, a Szekuritáté egyenesen a Szovjetunió- és szocializmus-ellenes kirohanásként aposztrofálta.” Ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi per.* Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH (2013. aug. 24.). Román fordítása is létezik a szekuritátés irattartóban: *Munca păstorului suflatesc.* Ld. Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007, 232, 2. láb. (Másolatának megküldését Parti Jánosnak köszönöm.)

Iskolai valláskönyveink Evangélium-ellenes elemei. In: *Reformátusok Lapja* XIII. évf., 1939. jún. 1., 16. szám, 193–197.

„Légy példa a hívőknek...” In: *Reformátusok Lapja* XIII. évf., 1939. okt. 20., 8. szám, 385–387.

A Szent István-i Magyarország kisebbségi kérdésének megoldása. [Kézirat].¹³

Szegény Erdélyország. [Kéziratban maradt dolgozat.], 1940.¹⁴

Az érmelléki reformátusság nyomában. In: *Lelkigondozó* 1943, 40–43.¹⁵

Az érmelléki református egyházmege levéltára. In: *Egyháztörténet* 1944/2, 345–354.¹⁶

¹³ Ez a tanulmánya Tófalvi Zoltán szerint az 1938. november 26-i müncheni egyezmény, illetve a Felvidék egy részének Magyarországhoz való csatolása után készült.

¹⁴ „*Szegény Erdélyország* című, 84 oldalas kézzel írt tanulmány (Sass Kálmán diktálása nyomán Földesi Ilona diakonissza írta át) bár időrendben később, 1940-ben készült el, az előbbi prólógusának tűnik. Forrásértéke abban áll, hogy a szemtanú hitelességével számol be a két világháború közötti erdélyi magyar kisebbségi lét megpróbáltatásairól, a román titkosrendőrség, a Szigurancra által a legveszedelmesebb ellenségnek kikiáltott erdélyi magyar önvédelmi szervezkedésről, a tagok és gyanúsítottak elleni hajszárról. Sass Kálmán az 1938. évi müncheni egyezmény és az első bécsi döntés után a magyar kormányzati körök által támogatott önvédelmi szervezkedés történetének legátfogóbb és leghitelesebb bemutatását nyújtja. Közli az 1939. december 21-én, majd 1940. május 17-én Magyarországra kitoloncolt 52 személy, zömmel római katolikus és református lelkész, tisztviselő, tanár, földműves nevét, legfontosabb adatait.” Ld. Tófalvi Zoltán: *Kelet Svájcja és Sass Kálmán mártíromsága* (2.) Ld. http://www.kronika.ro/szempont/kelet_svajca_es_sass_kalman_martiromsaga_2/print (2007. márc. 30.)

Az 1958. szept. 12-i nyílt nagyváradi tárgyaláson Sass Kálmán ezt vallotta erről az iratról: „Ezt a brosurát soha nem nyomtatták ki, nem terjesztették, kéziratban maradt fenn. Ebben a brosurában szó volt a határrevízióról, mivel az előadások nyomán úgy gondolták, hogy szükség van erre. Ilyen értelemben írtam én is.” Ld. Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmibályfalvi csoport.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007, 562. (Másolatának megküldését Parti Jánosnak köszönöm.)

Ld. még Simon Attila: *Megemlékezés Lengyel László halálának 50. évfordulóján.* Tiszakercseny, 2009. augusztus 22. Ld. *Az Erdélyi magyar történelmi egyházak lelkészei a mindenkori román titkosszolgálat célkeresztjében.* http://refszatmar.eu/?page_id=1600 (2015. febr. 6.).

¹⁵ Ezt a szórványosodásról szóló füzetet és benne Sass Kálmán tanulmányát a Szenci Molnár Társaság adta ki újra: Sass Kálmán: *Az érmelléki reformátusság nyomában.* Jegyzetekkel ellátta, kiegészítette és szerkesztette Szij Rezső. Szenci Molnár Társaság, Budapest 2002, 7–14. Az újrakiadás ajánlása ez: „A debreceni és a kolozsvári református Teológia hallgatóinak és tanárainak”. Ez a füzet elsőként kísérel meg a Sass Kálmán műveinek számbavételét, és közli művei címlapjainak másolatát. A *Lelkigondozó* című folyóiratot, amelynek annak idején Szij Rezső volt a szerkesztője, ld. <http://www.proteo.hu/sasskalman/eletrajz.html> (2014. jan. 15.)

¹⁶ Hivatkozás: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár. Ld. <http://www.melte.hu/?q=node/98>. Sass Kálmán levéltári ismertető munkáját, az *Egyháztörténet* más tanulmányaival együtt Juhász István ismertette (ezt az adatot dr. Kozma Zsoltnak köszönöm). Ld. Sass Kálmán: Az érmelléki református egyházmege levéltára. 345–354. In: *Református Szemle* 1947, 30.: „A folyóirat dicséretes kezdeményezése egyházmegei levéltáraink ismertetésének folytatódásos közlése. A Románia területén lévő egyházmegegyék levéltárai közül ez az elsőként ismertetett levéltár. 1784-ben Biharfélegyházán kiüthött tűz elpusztította az egyházmege ládájában őrzött 1633-ig visszanyúló protokollumokat és iratokat. A kár után azonban nagy gyűjtő- és másolómunka indult meg, s így ha nem is eredeti iratokban, de késői feljegyzések

Oldott kéve. In: *Bihari Reformátusok Lapja*. XVIII. évf., 1944. febr. 1., 3. szám, 31–32.

Óskeresztény? In: *Bihari Reformátusok Lapja*. XVIII. évf., 1944. febr. 1., 3. szám, 32.

A biblia zsidó szellemi termék? In: *Bihari Reformátusok Lapja*. XVIII. évf., 1944. aug. 1., 15. szám, 159–160.¹⁷

Mit féltek óh kicsinyhitűek? In: *Debreceni Protestáns Lap*. 64. évf., 1944. aug. 6., 32. szám, 266–267.¹⁸

Új világ küszöbén. Üzenet evangéliumi hitű testvéreimhez; Kiadja az Érmihályfalvai Református Egyház Iratterjesztése. [1946], 64 old.¹⁹

Református testvér, köszöntelek... „Méliusz” könyvkereskedés, Debrecen 1947.²⁰

A nagy reformátor Kálvin János életéből. In: Tőkés István (szerk.): *Református Naptár az 1950. évre*. Kiadja a Kolozsvári és Nagyváradai Református Egyházkerület. Grafikai Üzemek, Kolozsvár, 1949, 71–72.

Mit kell tudnunk egyházunk szervezetéről? In: Buthi Sándor (szerk.): *Református Naptár az 1955-ös évre*. Nagyvárad 1954, 68–70.²¹

Az érmihályfalviak ősi harangja. In: Buthi Sándor (szerk.): *Református Naptár az 1955-ös évre*. Nagyvárad 1954, 102.²²

Ehhez a több kiegészítésre szoruló bibliográfiához még hozzá kell fűznünk, hogy Sass Kálmán teológiai gondolkozásának szakszerű vizsgálata is várat magára.

formájában van 1784 előtti időkre felvilágosítást adó írásos emlékegyes is. 1784–1865 közötti évekből gazdag levéltári anyag maradt fenn; ez rendezett és mutatóval ellátott anyag. Az 1865–1919-es évek iratai kisebb számúak és rendezetlenek. A levéltár Csokalyon, a templom portikusában záros helyen őrzetik.”

¹⁷ Újra közli az *Új világ küszöbén. Üzenet evangéliumi hitű testvéreimhez*. Kiadja az Érmihályfalvai Református Egyház Iratterjesztése. [1946]; ld. a 35–37. oldalakon.

¹⁸ Az írás Bihar vármegye református egyházközségeinek 17–18. századi népességét veszi számba levéltári források alapján.

¹⁹ Reformátusok eligazító füzet a hit, a társadalom és a magyarságismeret bizonyos kérdéseiben. Valószínűleg Érmihályfalván jelent meg. A füzet első oldalán az olvasókat megszólító lelkipásztori írás áll, amely 1946 márciusával keltezett. A kiadvány egyetlen Sass Kálmán-iratként található meg a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában, ahova az 1970-es években került id. Nagy Géza professzor könyvtárából. Beírása: „Dr. Nagy Géza egykori kedves professzoromnak szeretettel. Sass Kálmán. 1946. IV. 9.” (Másolatáért Kurta József főkönyvtárosnak mondok ezen az úton is köszönetet.)

²⁰ Ezt a hitbuzgalmi röpiratot 2008-ban adták újra ki Érmihályfalván. Forrás: *Harangszó* 2009/10, 11. Teljes szövegét ilyen címmel olvashatjuk a *Studiosus Theologiae* blogon: *Református testvér, köszöntelek...* „Méliusz” könyvkereskedés, Debrecen 1947. Reprint: *Érmihályfalva 2008*. Forrás: *Harangszó* 2009/10., 11. ld. <http://stud-theol.blogspot.ro/2009/10/sass-kalman-reformatus-testver.html> (2014. jan. 5.)

²¹ Példánya az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában található. (Ezt az adatot Ósz Sándor Előd egyháztörténésznek köszönöm.)

²² A szerző nevét nem tüntették fel, de Ósz Sándor Előd nyomán úgy véljük, hogy a Sass Kálmán írásáról van szó.

Sass Kálmán szerekesztői és kiadói munkássága

A fenti írások után azt is meg kell említenünk, hogy Sass Kálmán 1944-ben egyházi lapot indított *Üzenet az érmihályfalvai református híveknek* címmel. Ezt ő maga szerkesztette, kiadója pedig az Érmihályfalvai Református Leányegylet volt.²³

Neve ott szerepel a *Bihari Reformátusok Lapja* indításánál is, tehát tagként járult hozzá a Nagyvárad Lapkiadó Kft. rövid életű, református szellemű napilap megjelenéséhez. A Hegedűs Sándor-féle *Nagyvárad* új tulajdonba került, a szerkesztőség tagjai pedig a következő voltak: dr. Tabéry Géza, Szikszai János, Maizner János, dr. Incze Gábor nagyváradai lelkész. Főszerkesztő a teológiai végzettségű Daróczi Kiss Lajos, aki már 1936-tól a *Nagyvárad* munkatársa volt.²⁴

Az 1942. február 1-én kelt törzskönyvi lapjában arról is írt, hogy publikált külföldi folyóiratokban és újságokban is. Szükséges volna tehát felkutatni ezeket is.

Fennmaradt egyháztörténeti tanulmányainak számából arra következtetünk, hogy tudományos munkássága leginkább ezen a téren bontakozott ki. Csak reménykedni lehet, hogy valaha előkerülnek kézíratai és az általa gyűjtött forrásértékű, egyedi dokumentumok.²⁵

A Sass Kálmán-féle káté 2013-ban két kiadást is megért. Ennél az igyekezetnél is határozottabban kellene közzétenni az *Új világ küszöbén* című kötet írásait, hiszen Sass Kálmán politikusként²⁶ is újraértékelődött, és csak így ismerhetjük meg közelebbről világnézetét, magyar népi szövetségi, zászlóvivői szerepének hátterét.

Könyvészeti jegyzékünk ilyen vázlatos állapota is jelzi Sass Kálmán szellemi érdeklődésének körét, teológiai örökségének pozitívumait, illetve korlátait és máig kiható, tudatformáló értékét, és hasznos azon időszerű feladatunk szempontjából is, amelynek vállalására Kozma Zsolt professzor buzdít:

²³ E helyi egyházi újság ismertetése is külön fejezetet érdemelne.

²⁴ Ld. Orth Imre: Nagyvárad Lapkiadó Kft. In: *Bihari Reformátusok Lapja* XVIII. évf., 1944, máj. 15., 10. szám, 97–99.

²⁵ Tófalvi Zoltán ezt írja: „[...] családi kapcsolatai révén megszerezte Zichy Jenőnek, a bécsi titkosszolgálat, a Cabinet Noir egykori főnökének teljes levéltárát. Ennek forráskiadványként való publikálását tartotta élete főművének. Sajnos a történelem, majd letartóztatása, kivégzése keresztülhúzta terveit. A teljes levéltárát elkobozták, ma sem lehet tudni, hol rejtőzködnek a fontos dokumentumok.” Tófalvi Zoltán: 1956 erdélyi református mártírjai. In: Molnár János – Adorjáni Zoltán (szerk.): *Erdélyi Református Naptár az 1999. évről*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1998, (131–138) 135–137. Az idézet Sass Kálmán érmihályfalvai református lelkész (Gálospetri, 1904. április 17. – Szamosújvár, 1958. december 2.) alcím alatt található a 135. oldalon. A Zichy-féle anyag történetéről Tabéry Géza írt 1943-ban. Cikkelyét ld. a *Függelék* cím alatt.

²⁶ A törzskönyvi bejegyzés szerint a Magyar Párt, a Népművelés és az Iparos-tanonciskola helyi elnöke 1942-ben.

„Össze kell szednünk közelmúlt-magunkat, ismernünk kell közvetlen atyáinkat, az írásokon keresztül találkozunk velük. Erdélyi feladatunk ez, amelynek nemcsak hogy nem tettünk eleget, de még fel sem ismertük. Pedig a 20. század első felének tükréből magunkra ismerhetünk, értelmezhetjük jelenünket, s tanítást hallhatunk meg jövőnkre nézve. Talán egykori önmagunk legjobb tükre egyházi folyóirat anyagunk, amelynek számbavétele eleink mozgékonyaságáról, életerejéről győz meg, s mint ilyen kötelez, hogy tollunkat Isten szolgálatába állítsuk, s ezzel egyházunknak és népünknek jövőtávlatokat nyújtsunk. Isten a múltban sem hagyta el az ő ügyéért buzgólkodó népét, s ezentúl is velünk lesz.”²⁷

Függelékek

*Önéletírás. Sass Kálmán, Érmihályfalva, Érmelléki em.*²⁸

„Születtem Gálospetriben 1904. április 17-én. Mindkét felmenő ágon egész a reformációig református magyar családból. Régi idők óta a családból állandóan volt valaki az egyház szolgálatában, mint lelkész, vagy tanító.

Apámat a világháborúban elvesztettem, édesanyám 14 éves koromban írott be betegségem miatt a Máramarosszigeti Református Líceumba 1917. esztendőben. Egy év múlva a közélélmzési nehézségek miatt édesanyám a Nyírbátori Minorita Klostrom iskolájába vitt, ahol mint jeles tanuló a III. osztályt 3 hét alatt szintén jelesen lettem, majd a IV. elvégzése után, mivel a románok meghúzták a trianoni határt, visszakérültem, s az V. osztályt mint magántanuló Érmihályfalváról Nagykárolyban végeztem. A VI.–VII. osztályt a nagykárolyi piarista gimnáziumban jártam, a VIII. osztályt az időközben megszűnt piarista gimnázium helyett a Vasile Lucaciú állami gimnáziumban végeztem, és az érettségimet ott tettem le román nyelven jó eredménnyel. A Theológiára kerültem édesanyám kérésére, s Kolozsváron végeztem el, ahol mindkét lelkészi vizsgát jó eredménnyel tettem le.

Tanáraim közül különösen nagy nevelői hatással volt reám dr. Kecskeméthy István és dr. Tavaszi Sándor. Az első lelkészi vizsga után a Domahidi családhoz kerültem Domahidára nevelőnek és egyben segédlelkésznek. Egy évi itteni szolgálatom után kikerültem a bázeli egyetemre, ahol két esztendőt töltöttem, s főképpen a bibliai tudományokkal foglalkoztam. A nyári időben Németországban, Svájcban segédlelkészkedtem, és mint utazótítkár kerestem kenyerem. Itt a Welti famíliával kerültem kapcsolatba, akik saját gyermeküknek tekintvén, magukhoz vettek, s így velük Svájc, Németország, Francia- és Olaszország nagy

²⁷ Ld. Kozma Zsolt: *A Kálmánista Világ és a Kiáltó Szó repertórium*, 5.

²⁸ Ld. Szabadi István (szerk.): *Itt vibarzott át jelettünk... Református lelkész-önéletrajzok Kárpátaljáról és Partiumból, 1942-ből*. I. kötet. Válogatta és sajtó alá rendezte Szabadi István. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen 2008, 155–156.

részét bejárhattam és megismerhettem. Az ótestamentumi tudományokból professzoraimtól dicséret oklevelet nyertem.

A magyar diákok számára két stipendiumot létesítettünk, és a Welti familián keresztül igen sok előkelő svájci család került kapcsolatba az erdélyi és magyarországi református egyházakkal, kiket magyarországi és erdélyi tanulmányútjaikon én kalauzoltam. Sok szegény egyház lelkésze és tanítója áldja az ajándékozásban gazdag svájci családokat. A nagyváradi püspök rendeletére visszakerültem Svájc-ból és a püspök káplánja lettem. A váradi ifjúsági munkát megszerveztem, számos egyesületet megalapítottam. Éppen újra külföldre akartam menni, amikor a lerongyolódott mezőtelegdi egyház meghívott lelkipásztorának, sőt a lelkiileg tönkrement egyházat igyekeztem elég jó eredménnyel siralmas állapotából fel-emelni, s emellett néhány munkát sikerült megírnom és könyv alakban kiadnom. Két évi itteni munkálkodásom után az érmihályfalvai gyülekezet hívott meg lelkipásztorának 1936 augusztusában. Azóta jelen napig itt szolgálok hivatásomnak. 1936 májusában megházasodtam. Feleségül vettem Tőkés András és Gyórfy Mária meződetreheimi lelkészcsalád leányát, Máriát. Jelen pillanatban négy gyermekem van: Enikő 1937. Gyöngyike 1939. Kálmán 1941. Béla 1942. A románok – főképpen külföldi kapcsolataim miatt – állandóan őrizet alatt tartottak. Gyakran nem hagyhattam el szolgálati helyemet. Alaptalan rágalomok folytán a románok gyakran állítottak törvényszék elé, ahonnan csak minden igazságom mellett, a bírók megvesztegetésével tudtam szabadságomat megmenteni és a büntetést elkerülni.

Végül 1939 októberében elfogtak, s több száz társammal együtt börtönbe vetettek. A leghetetlenebb módon kínoztak, míg végre Magyarországra száműzték. Itt töltöttem kilenc hónapot a Miniszterelnökségnek Erdélyi Osztályán. A bécsi döntés után újra visszakerültem elhagyott gyülekezetembe, s attól kezdve a jelen napig végzem hivatásszerű kötelességemet.”

*Tabéry Géza: Sass Kálmán levelesládája*²⁹

Istentől megáldottnak nevezte a diszkoszdobó zszurnalisztika a napokban kedves jó barátom, Sass Kálmán érmihályfalvai tiszteletes úr történelmi érzékét abból az alkalomból, hogy a debreceni püspök egyházlátogatásakor mihályfalvai parókiáján megmutatta neki nagy értékű történelmi okmánygyűjteményét. Sass Kálmán, ez a szívós, keménykötésű magyar, példás pásztora híveinek úgy lelki-ekben, mint a hétköznapok küzdelmeiben, ahogyan én ismerem őt, maga sem híve a sulyokvetésnek. És ha szenvedélyes kutatója és feldolgozója is múltunknak – Mezőtelegdi és környéke történelmének feldolgozásával többek között igazán hézagpótló, nagy munkát végzett –, ismert szerénységével maga háritaná el elsősorban az olyan reátapasztott bombasztokat, aminőket egy Szegfű Gyulára vagy Horváth Mihályra is meggondolandó volna reáfűggeszteni.

²⁹ Tabéry Géza: Sass Kálmán levelesládája. In: *Nagynárad* III. évf., 1943. jan. 18., hétfő, 13. szám, 7.

Hogy azonban mindamellet Sass Kálmán tiszteletes úrnak csakugyan van kiváló érzéke a történelem iránt, azt senkisé is vonja kétségbe, s ha tenné, élénken cáfolná azt a néhány láda történelmi okmány, amit püspökének Érmihályfalván megmutatott. Miután pedig ezeket a kincsesládáit történetesen mi is ismerjük, sőt annak idején, a román megszállás éveiben egyik-másik iratát a nyilvánosság számára fel is dolgoztuk, nem lesz érdektelen megírni azt sem, mit tartalmaznak Sass Kálmán levelesládái és hogyan kerültek azok birtokába.

Még az ezerkilencszázhuszas években történt, hogy egy konzorcium, melynek élén Reu Illés, Nagyvárad akkori rendőrprefektusa állott, nem éppen a legszelídebb üzleti fogások alkalmazásával vásárolta meg Zichy-grófok bihariószegi birtokán, kastélyát, bútorait, arany és ezüst evőeszközzeit, porcelángyűjteményét, szőnyeget és egyéb holtmarháit.

Egyetlen érték került ki akkor a konzorcium figyelmét. A grófi kastély padlásán álmódott és porosodott néhány pántos láda holmi irkafirkákkal, melyek iránt a konzorciumnak igazán nem volt Istentől megáldott történelmi érzéke.

A levelesládák a hírhedt munkavezető Zichy Ferenc gróf korrespondenciáját tartalmazták az 1848–49-es szabadságharc idejéből. Zichy, mint ismeretes, a magyar szabadságharc letörésére behívott orosz hadsereg mellé beosztott legfőbb polgári kormánybiztos volt. Neki volt megbízatása Bécestől gondoskodni az orosz csapatok élelmezéséről, felvonulási útjainak biztosításáról, s minden egyébről, ami egy inváziós hadsereggel kapcsolatban nem szoros értelemben vett hadműveleti tennivaló.

A Szabadságharc idején, majd annak letörése után Zichy gróf rendkívül széles körű levelezést bonyolított le. Ládáinak anyagában éppoly érdekes leveleket találunk Paskievics hercegtől, mint Haynau tábornoktól, Bémer Lászlótól, a szabadságharc idején még lelkes hazafi főpaptól, aki azonban Világos után megrendülve nem átalotta saját alárendelt papságát denunciózni az osztrák hatóságok előtt.

Különösen érdekes ez a gazdag anyag Nagyváradra és Bihar megyére vonatkozó titkosrendőri feljegyzésekben.

Sass Kálmánhoz a ládák úgy kerültek, hogy miután senkinek rajta és egy élesdi ügyvéden kívül nem kellettek, a konzorcium örvendett, hogy akad valaki, aki őket a lomoktól megszabadítja, sőt még pénzt is ad érte.

A román uralom idején Sass Kálmán igen szerette volna történelmi becsű ládáit Csonka-Magyarországra átszállíttatni, hogy ott valamelyik múzeumban vagy levéltárban helyezze el. Tartott ellenben tőle, hogy átszállítás közben a vámhatóságoknak áldottabb történelmi érzékük lesz, mint a Reu-féle konzorciumnak, s mint történelmi dokumentumot a ládákat lefoglalják.

Most, hogy a ládákra szállítás nélkül is magyar ég borul, Nagyvárad városának, esetleg Bihar vármegyének volna jó Sass Kálmán levelesládáit megvásárolni levéltára számára, hogy a bennük rejlő, és szerencsétlen kimenetelű szabadságharcunkra oly sok új fényt vető adataikkal ezek a ládák rendelkezésére állhassanak a történelmekutatásnak.”

Felhasznált irodalom

- Bíró Sándor: Sass Kálmán, Tileagd története. 1935. In: *Kiáltó Szó* 1935, 131.
- Hermán M. János: Sass Kálmán és a peregrinusainkat patronáló Welti család kapcsolata. In: *Református Szemle* 2014/2, 532–569.
- Kovács István: Nyílt levél a cluji ref. teológiát végzett lelkészekhez és tanárokhoz. In: *Kiáltó Szó* 1935, 76–77.
- Kozma Zsolt: *A Kálvinista Világ és a Kiáltó Szó repertórium*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 11. A Kolozsvári Református Teológiai Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata. Szerk. Buzogány Dezső. Kolozsvár 2003.
- Orth Imre: Nagyvárad Lapkiadó Kft. In: *Bihari Reformátusok Lapja* XVIII. évf., 1944. máj. 15., 10. szám, 97–99.
- Sass Kálmán: Az érmelléki református egyházmegye levéltára. 345–354. In: *Református Szemle* 1947, 30.
- Sass Kálmán: *Az érmelléki reformátusság nyomában*. Jegyzetekkel ellátta, kiegészítette és szerkesztette Szij Rezső. Szenci Molnár Társaság, Budapest 2002, 7–14.
- Sass Kálmán – Kupán Árpád – Varga Árpád: *Mezőtelegd története*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad 1996.
- Simon Attila: *Megemlékezés Lengyel László halálának 50. évfordulóján*. *Tiszakerecseny*, 2009. augusztus 22.
- Szabadi István (szerk.): Itt viharzott át felettünk... Református lelkész-önéletrajzok Kárpátaljáról és Partiumból, 1942-ből. I. kötet. Válogatta és sajtó alá rendezte Szabadi István. *Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár*, Debrecen 2008.
- Tabéry Géza: Sass Kálmán levelesládája. In: *Nagyvárad* III. évf., 1943. jan. 18., hétfő, 13. szám, 7.
- Tótfalvi Zoltán: 1956 erdélyi református mártírjai. In: Molnár János – Adorjáni Zoltán (szerk.): *Erdélyi Református Naptár az 1999. évre*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1998, (131–138) 135–137.
- Tótfalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007.
- Tótfalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi per*. Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH (2013. aug. 24.).
- Tótfalvi Zoltán: *Kelet Svájca és Sass Kálmán mártírsága* (2.) Ld. http://www.kronika.ro/szemponk/kelet_svajca_es_sass_kalman_martirosaga_2/print (2007. márc. 30.)
- Új világ küszöbén. Üzenet evangéliumi hitű testvéreimhez*. Kiadja az Érmihályfalvi Református Egyház iratterjesztése. [1946].